

EVELIEN GANS

**JAAP EN ISCHA MEIJER,
EEN JOODSE GESCHIEDENIS, 1912-1956**

(Bert Bakker; Amsterdam 2007), € 39,95

EVELIEN GANS
**JAAP
EN ISCHA
MEIJER**een joodse
geschiedenis
1912 - 1956

Toen Evelien Gans mij zeven jaar geleden vertelde dat zij een onderzoeksplaats had verkregen op het NIOD om zich te kunnen wijden aan het schrijven van een dubbelbiografie over vader en zoon Meijer, moest ik veinzen dat dat voor mij volkomen vanzelfsprekend was. De werkelijkheid was echter anders. Natuurlijk, van Ischa Meijer had ik wel gehoord. Maar omdat ik vrijwel nooit naar de radio luisterde en zelden *De Volkskrant* las, kende ik hem alleen van zijn praatprogramma bij de commerciële televisie *Ischa* (*Mijn programma voor U*). En dat was geen gelukkige kennismaking. Ik vond hem een onuitstaanbare man. Een nadere kennismaking met Meijer via de roman *I.M.* van Connie Palmen maakte de zaak er overigens niet veel beter op. En Jaap Meijer? Voor mij volstrekt onbekend. Om aan deze beschamende situatie een einde te maken ben ik mij toen wat gaan verdiepen in beide personen. Jaap Meijer en zijn zoon bleken de producenten van een enorm oeuvre maar ondanks dat kwam bij mij toch de vraag op of zij belangrijk genoeg waren geweest om een dergelijke aandacht te verdienen. Ik vond van niet en het lezen van het eerste gedeelte van het 'dubbelportret', zoals Gans het noemt in haar inleiding, heeft mij niet van gedachten kunnen doen veranderen. Moet het boek dan ongelezen blijven? Zeker niet, want Gans heeft het bestaan van beide mannen, die elk een generatie vertegenwoordigen, aange-

grepen om er de (cultuur-)geschiedenis van het jodendom in de vorige eeuw aan te verbinden. En dat kun je wel aan haar overlaten want zij beschikt over een fenomenale kennis op dat terrein, zoals al bleek uit haar vuistdikke proefschrift *De kleine verschillen die het leven uitmaken* (Amsterdam 1999). En wat ook wel wil helpen is dat zij kan schrijven. Goed kan schrijven.

Bedelaar en bakker

Jokkob ('Jaap') Meijer werd op 18 november 1912 in zeer armoedige omstandigheden geboren in het Groningse Winschoten. Een niet-onbelangrijk detail omdat het dialect dat hij automatisch uit dat milieu meenam, het 'Grunnings', altijd een belangrijke rol is blijven spelen in zijn leven. Hij heeft zich daarvoor nooit geschaamd. Vanaf 1969 zou hij naast het Nederlands ook in het Gronings gaan dichten. Na de plaatselijke mulo te hebben doorlopen, kreeg hij de gelegenheid om in Amsterdam te gaan studeren aan het Nederlandsch Israëlitisch Seminarium, dat opleidde tot rabbijn en godsdienstleeraar, maar in feite ook gelijk stond aan Gymnasium alfa. Voor een armoedzaaiër uit de *mediene* (de joodse gemeenten buiten Amsterdam; platteland) een unieke kans, die hem zelfs uitzicht bood op een studie aan de universiteit. Het was een eenzaam bestaan in de grote stad voor een wat teruggetrokken jongen met een zwaar accent, die zich bovendien als 'Täg-esser' in leven moest houden. Dat was

een joodse student die elke dag, volgens een vast rooster, bij geloofsgenoten het avondeten kwam gebruiken. Geen onverdeeld genoegen, want de hartelijkheid van het ene adres stond vaak in schril contrast met de 'oprotmaaltijd' bij het andere, zodat je je vaak een onvervalste *sjnorrer* (bedelaar) voelde. Ook als student geschiedenis bleef hij een eenzaam mannetje, alleen met medestudent Loe de Jong (1914-2005), had hij een meer dan oppervlakkig contact. Pas in de nadagen van zijn studie ontmoette hij het geluk: enerzijds door zijn contact met de wereld van de radicaalzionisten, van wie hij de ideologie geheel tot de zijne maakte, anderzijds door zijn relatie met de mooie Liesje Voet, zijn latere vrouw. De niet-gelovige jodin Liesje en het extreme zionisme zaaiden het zaad van de twijfel in zijn orthodoxe ziel en deden hem uiteindelijk besluiten geen examen te doen voor het rabbinaat. Jaap heeft een eventueel vertrek naar Palestina wel degelijk serieus overwogen, getuige zijn besluit een opleiding tot bakker te volgen. Hij wist dat er in het beloofde land volstrekt geen behoefte bestond aan intellectuelen, maar des te meer aan vaklui. Hij zal als hoogopgeleide snuiter wel een vreemde indruk hebben gemaakt temidden van de meer proletarische bakkersgezellen. Ongeveer tezelfdertijd begon hij aan zijn proefschrift over de joodse dichter Isaac da Costa (1798-1860). Een opzienbarende keuze omdat Da Costa niet alleen

een *geschmadde* (gedoopte) jood was, maar ook de wegbereider en boegbeeld van het protestantse Reveil. Promotor was overigens Jan Romein. En als leraar geschiedenis op het Joods Lyceum ontmoette hij die andere bekende Amsterdamse historicus: Jacques Presser. Zij werden vrienden voor het leven.

Een samenleving onder hoogspanning

Inmiddels was de Duitse bezetting een feit en begon langzaam maar zeker het net rondom de Nederlandse joden zich te sluiten. Vooral nog leek het gezin Meijer – inmiddels was de kleine Ischa geboren – de dans te kunnen ontspringen dankzij de *Sperre* (voorlopige vrijstelling) die Jaap als leraar had bemachtigd, maar uiteindelijk werden ze bij de grote razzia van juni 1943 opgepakt en naar Westerbork gedeporteerd. Hier begint het indrukwekkendste deel van het boek. Over het kampeleven van de Nederlandse joden is veel gepubliceerd. Van de emotionele Ondergang van Presser tot aan het koel-analytische, bijna excuserende, Amor Fati van Herzberg. Gans weet een moeilijk te beschrijven tussenweg te bewandelen, waar afstandelijkheid en bewogenheid om voorrang strijden. En ze ziet er geen been in daarbij bepaalde taboes aan te snijden. Want zo mogen we haar beschrijving van het gedrag van bepaalde kampgevangenen toch wel noemen. Dat zij dat aandurft heeft wellicht ook te maken met haar joodse achtergrond (in een interview met *NRC-Handelsblad* bekende zij 'van jood-zijn haar beroep te hebben gemaakt'), een ander historicus had dat waarschijnlijk niet zo snel gedurfd. Onder het kopje 'een samenleving onder hoogspanning' beschrijft Gans de intensiteit van het bestaan in Westerbork; vooral het meer dan gemiddeld

uitleven van seksualiteit en flirt. Overspel was wijd verbreid en maakte aan veel huwelijken een einde. Ook het hoge aantal zwangere vrouwen was opvallend. Het geheel maakte het transitkamp tot een 'huwelijkskerkhof'. Bij gebrek aan privacy voltrokken de erotische ontmoetingen zich meestal in het openbaar. 'Men copuleerde zonder schaamte, overal, en in aanwezigheid van minderjarigen', zo schrijft een van de belangrijkste getuigen Jacob Boas. Het was een soort levensdrift in de schaduw van de dood. Het is dan ook niet verwonderlijk dat veel jeugdige gevangenen volledig ontspoorde. Of Jaap en Liesje zich aan al die losbandigheid hebben kunnen onttrekken is volgens de auteur niet bekend.

Bergen-Belsen

Maar het Drentse kamp was nog maar het voorportaal van de hel die Bergen-Belsen heette en waar het gezin Meijer in februari terecht kwam. Dit gedeelte van het boek kun je niet met droge ogen lezen, vooral wanneer het over de kinderen gaat. De hele jonge, die de ganse dag om eten smeekten, en de oudere die daarnaast ook nog eens, in de steek gelaten door hun ouders, psychopathisch gedrag vertoonden en in bendes door de barakken zwierven (overigens hadden de laatsten mede door dit gedrag, de grootste kans om te overleven). Jaap zal later, naar analogie van een populair kinderprogramma dichten:

Pipo
in bergen-belsen
waren geen vogels
en geen bloemen
wel kinderen

Alle kampellende passeert vervolgens de revue, tot aan het kannibalisme toe (straf: vijftig

stokslagen). Uiteindelijk wisten de Meijers het vege lijf te redden; in het voorjaar van 1945 werden zij met de 'dodentrein' (veel inzettenden stierven aan de vlektyfus) geëvacueerd en een paar dagen later door de Russen bevrijd. Al was dat laatste voor veel vrouwelijke kampgevangenen een wrange gebeurtenis, omdat de Russische bevrijders bij hun onstuithbare drang tot roven en verkrachten, geen onderscheid wensten te maken tussen Joodse en Duitse vrouwen.

Een gemankeerde zionist

In de zomer van 1945 was het gezin Meijer weer terug in het, voor de weinig overgebleven Joden inmiddels desolate, Amsterdam. Voor Jaap luidde de opdracht: redden wat er nog te redden valt van het Nederlandse jodendom. Zijn werkdrift was al snel obsessieel. Naast zijn oude stiel van leraar, werd hij archivaris van de Portugees-Israëlitische synagoge, gaf hij bronnenedities uit, schreef hij een vracht aan boeken en artikelen en gaf hij leiding aan het *Nieuw Israelitisch Weekblad* (*N.I.W.*). Hij verwaarloosde vrouw en kinderen. En stal boeken en zeldzame documenten uit de joodse bibliotheek Ets Haim. In 1953 vertrok hij naar Suriname. Een verrassende keuze, waar Israël natuurlijk veel meer voor de hand had gelegen. De smoezen die Jaap voor zijn vertrek aanvoerde, angst voor de Russen, ruzie met de leiding van het *N.I.W.*, kunnen maar moeilijk verhullen dat we hier te maken hadden met een studeerkamer-zionist, die, toen puntje bij paaltje kwam, koos voor veiligheid en comfort.

Ik denk dat ik Jaap Meijer nu wel een beetje heb leren kennen. Het wachten is nu op het tweede deel dat, naar verluidt, over drie jaar zal verschijnen. Ik kijk er naar uit.

